

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2

Лідія Кавун
(Черкаси, Україна)

ТІЛЕСНІСТЬ Й ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОВІСТІ АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА «ОБРАЗА»

У статті представлено повість Аркадія Любченка «Образа», яка характеризується пошуком нових смислів, цінностей і художньо відтворює тілесний світ 20-х років минулого століття. В основі структури твору лежить виразна мелодраматична інтрига з характерними мотивами любові, зради, підлості, лицемірства з колізіями пошуку «справжніх людей» і самоствердження у світі. Але в лоні психологічно вивершеної життєвської достовірності цей мелодрамазм підноситься до модерного мистецького інтелектуалізму, до художнього осягнення філософських проблем. Автор психологічно переконливо змодельовав тип європейської громадської людини, використавши культурософську методологію Шпенглера. Голос А. Любченка добре чути в рефлексіях героїв «Образи», в яких ніби сфокусовано біографію, долю й автопортрет українця другої половини 20-х років минулого століття. Проаналізовано систему образів твору, що увиразнює глибоку авторову тривогу з приводу дисгармонійності в людських взаєминах, яка посилюється всупереч поступу цивілізації.

Ключові слова: тілесність, повість, фаустівська людина, мораль, етика, українське буття, цивілізаційний поступ.

Кавун Л. Телесность и идентичность в повести Аркадия Любченко «Образа».

В статье представлено сочинение Аркадия Любченко «Образа», которое характеризуется поиском новых смыслов, ценностей и художественно отображает реалистический «жизненный мир» 20-х годов прошлого века. Автор психологически убедительно смоделировал тип европейского общественного человека, использовал культурософскую методологию Шпенглера. Голос А. Любченко хорошо слышно в рефлексиях героев «Образы», в которых сфокусирована биография, судьба и автопортрет украинца второй половины 20-х годов прошлого века. Проанализирована система образов произведения, акцентирована глубокая тревога автора по поводу дисгармонийности в человеческих отношениях, которая усиливается вопреки развитию цивилизации.

Ключевые слова: телесность, повесть, фаустовская человек, мораль, этика, украинское бытие, цивилизационный прогресс.

Kavun L. Physicality and identity in the book «Insult» Arcadii Lubchenko.

The article presents a novel by Arcadii Lubchenko «Insult», which is characterized by the search for new meanings, values and artistically recreates real «body world» 20-ies years of the last century. The plot of the work is expressive melodramatic intrigue with characteristic causes of love, betrayal, meanness and hypocrisy of collisions in the search of «right people» and the self-identification in the world. But in the endeavor to be true to life this melodramatics achieves modern artistic intellectualism and the artistic comprehension of philosophical problems. The author psychologically convincingly modeled a type of the European public person using cultural methodology by Spengler. A. Lubchenko's voice is heard in reflections of heroes in «Insult», which

seems to be focused on a biography, fate and self-portrait of typical Ukrainians during the second half of the 1920s. The system of the characters in the work that reflexes deep author's concern about the lack of harmony in human relations, which increases despite the progress of civilization.

Keywords: *body existence, story, Faustian man, morality, ethics, Ukrainian being, civilizational progress.*

Постановка проблеми. У пошуках шляхів реалізації ідеалу світовлаштування та народження і становлення людини («людини-творця») «романтики вітаїзму» орієнтувалися на новоевропейську парадигму «культура – цивілізація». Образ України в модерністській літературі позначений рисами переходовості. З одного боку, в теперішньому українському бутті акцентується Логос і «живе тіло душевності» (Й. В. Гете), культура і віра. З другого, у дискурсі України віддзеркалюється «мертвотність» суспільної свідомості й діянь, торжество волі – пошук нових цивілізаційних засад.

Художній модернізм народжує нову утопію, яка, ризикнемо зазначити, ґрунтується на утопії сексуальності. Це можна пояснити двома причинами: по-перше, утопія повинна підпорядкувати собі індивідуальні пристрасті – загрозу тому загальному порядку, що його вона прагне встановити, – і по-друге, вона змушена піклуватися про своє відмолодження, щоб не переривати тяглість часу. В основі вітально-творчої поетики українських модерністів лежить сексуальна константа.

У цьому річищі перспективною є інтерпретація художньо-естетичної парадигми повісті «Образ» Аркадія Любченка, у якій автор, шукаючи нових цивілізаційних орієнтирів у тогочасному бутті, розмірковує про нову мораль, про вільну любов, проблему статі, тілесності, дітонародження.

Метою цієї студії є висвітлення тілесного дискурсу в процесі творення української ідентичності, його присутності в повісті Аркадія Любченка «Образ».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Донедавна словесно-образне мистецтво А. Любченка було предметом вивчення лише в українській діаспорі. Свідченням цьому є розвідки Юрія Шереха «Колір нестримних палахтінь», Григорія Костюка «Поет юності і сили» («Вертеп» Аркадія Любченка) тощо. Кандидатська дисертація Л. Пізнюк «Еволюція художнього мислення Аркадія Любченка: від “романтики вітаїзму” до соцреалізму» – перше спеціальне дослідження в сучасній вітчизняній науці про літературу, де авторка приділяє увагу дискурсу «романтики вітаїзму» в художній практиці письменника. У роботі акцентовано вітаїстичну домінуючу творчості прозаїка, яка почала формуватися в другій половині 20-х рр. і прикметна тим, що всотала дух і настрої, вироблені українською епохою відродження.

Актуальність роботи. Сьогодні про Аркадія Любченка сказали б, що він сексист: у його художніх текстах відтворено образ чоловіка – сильного, завойовника, твердого; жінки – м'якої, теплої, *приймаючої* – кожен відповідає образу свого статевого органа. Водночас мужність і жіночість знаменують собою дві межі, позитивну й негативну. Подібно до того, як із культури проростає цивілізація й навпаки, так і на певному історичному відтинку риси

однієї статі слабшають, до них додаються риси другої; чоловіки стають жінкоподібними, жінки маскулінізуються.

Однією з ключових для прози А. Любченка («Образа», «Via dolorosa», «Китайська новела», «Два листи», «Вертеп») є проблема створення художньої моделі буття у межах вибудованої картини світу. Зазначені твори явно доміновані думкою і бажанням автора висловитися з ряду проблем, які обговорювалися в тогочасних інтелігентських колах. Зокрема, голос А. Любченка добре чути в рефлексіях героїв «Образи», у яких ніби сфокусовано біографію, долю й автопортрет українця другої половини 20-х років минулого століття взагалі: «Ті, що вимріяли революцію, що, по суті, давали натхнення революції, тепер здебільшого розчаровані, розгублені, стомлені ... Одна частина нашої, іменно нашої інтелігенції давно вже схилила прапора передової людини, а друга поступово схиляє, примирюється, вважає, що так і мусить бути, що це неминуче і – о tempo – не помічає, що зовсім тратить гідність людини, що обертається просто в технічне знаряддя, в буденний примітив, у вічного фахівця» [2, с. 197].

Виклад основного матеріалу. В основі структури повісті «Образа» лежить виразна мелодраматична інтрига з характерними мотивами любові, зради, підлості, лицемірства з колізіями пошуку «справжніх людей» і самоствердження у світі. Але в лоні психологічно вивершеної житейської достовірності цей мелодраматизм підноситься до модерного мистецького інтелектуалізму, до художнього осягнення філософських проблем. Уся система образів твору увиразнює глибоку авторову тривогу з приводу дисгармонійності в людських взаєминах, яка посилюється всупереч поступу цивілізації.

Є в цьому творі одверте протиставлення світу досконалого (природа) з його приналежністю душевних і тілесних поривань двох молодих людей та світу дисгармонійного в своїй жорстокості, меркантильності, лицемірстві (суспільство). До того ж А. Любченка цікавлять психологічні аспекти «життя серця», «біологія любові» в її безпосередніх зв'язках із суспільною мораллю.

Наратив оповідання переривається діалогами на різні теми культури, фізіології, психології, політики. Розмови про українізацію цікаві іронічним ставленням автора до радикальної позиції радянського українського міщанина, який будучи родом із чернігівських козаків, не визнає рідної мови. Бо переконаний, що «якийсь плутаний галицько-польський діалект оцих наших радянських українців», вигаданий якимсь «фантазьором», годиться лише для сільських районів, «а в городі – тут уже pardon» [2, с. 196]. Розмови про політику представляють різні погляди сучасників на реальну дійсність 20-х років ХХ століття. Розмови про тіло й душу, про психологію людини передбачають екскурси в історію й біологію.

Прагнучи захопити водночас якомога ширше коло актуальних проблем, А. Любченко не обминув і питання відмолодження фаустівського духу на українському ґрунті. Автор «Образи» пов'язує питання відродження нації з культуротворчою функцією жінки. Він здійснює спробу з'ясувати місце еросу, кохання в процесі самопізнання модерної людини. Письменник моделює образ «нової» жінки, що «прагне перебороти владу біології, підтримуваної

патріархальною культурою, і бореться за право бути культурною героїнею» [1, с. 227].

Ніна із твору А. Любченка «Образ», котра вже «сім місяців як покинула вулицю і в душі поклялася туди більше не ходити» [2, с. 164], потрапляє в середовище урядовців однієї установи. Вона – натура вольова, романтична – почувається чужою у цьому лицемірному міщанському оточенні.

Енергія віталізму спонукала героїню пориватися в більш досконалий, проте, як виявилось, не дуже затишний, сповнений гіпнозу уявних цінностей світ. Вводить її до цього світу Кость Гулавський. На вечірці він представив Ніну своєю дружиною, а тому вона почувалася рівною серед рівних, тільки поводитися скромніше, дещо ніяково в оточенні завфіна Степана Марковича і його колег. Героїня намагається вловити й засвоїти найтонші нюанси поведінки, як їй бачиться спочатку, поважаних гостей, присутніх на іменинах юрисконсульта, щоб нічим не вирізнитися серед імпазантної чиновницької аудиторії. Але згодом розпізнає під «маскою» сумирних, цнотливих людей справжнє ество огидних і потворних міщан, радянських обивателів першого покоління, і доходить висновку, що «невдавана щирість її гри дорівнювала вдаваній щирості інших» [2, с. 166]. Досконала природа у творі «Образ» протиставляється дисгармонійному людському світові.

Кость, герой твору «Образ», служить урядовцем у державній установі, живе «у великому оновленому місті, де ширяють могутні думки» [2, с. 163]. Він – людина прагматична, вважає, що основним принципом сучасного життя (нових часів, соціалістичного будівництва) є розум. Але намагається зберегти душу, оскільки усвідомлює, що життя значно ширше за логіку й раціональні моделі. Кость любить розказувати про своє недалеке минуле: як ще юнаком прилучився до однієї з революційних організацій і разом з іншими «ходив у народ», які благородні, великодушні люди були серед них, що навіть повій брали за дружин, «які були величні гасла, що проймали душу навіть карного елемента, які прекрасні поривання, які сподівання...» [2, с. 201]. Але в теперішньому житті Кость почувається «зайвою людиною», людиною зі «згасаючою» фаустівською душею. Він ще мріє про крила, але при цьому помірковано говорить: «Да, обставини прокляті. Знаєш, з вовками жити ... Ех, якби мені крила! Якби мені, Нінко, крила!» [2, с. 192].

Основна причина цих, згідно з А. Любченком, – це неспроможність освоїтися з новим порядком речей у суспільстві. Його героя гнітить усталена міщанська мораль як щось протиприродне, обтяжене умовностями, лицемірством. Однак «бажання іншої дійсності», хотіння «зазнати гарного життя», воля до влади примушують Костя «грати» за правилами, встановленими новим суспільством. Він стає одним із прагматичних, гнучких людей, «які, створивши ефірну атмосферу «інтелігентності», з'являються в потрібний час в потрібному місці та підбирають потрібний тон розмови» [2, с. 23].

Подібно до того, як Фауст першої частини трагедії Гете цілком послідовно перетворюється у Фауста другої частини і нового століття, так і герой твору Любченка в межах епохи «романтики вітаїзму» протиставляється іншому

Костеві – доби «горожанських воєн». Автор психологічно переконливо змодельював тип європейської громадської людини, використавши культурософську методологію О. Шпенглера. Майбутнє західноєвропейського людства бачилося філософу як «цивілізація замість культури, зовнішній механізм замість внутрішнього організму, інтелект як ознака душевної скам'янілості замість самої згаслої душі» [4, с. 463].

А. Любченко в «Образі» пробує з'ясувати внутрішні механізми здрибнілості ідеалів і людей, «згасання» фаустівської душі. Він акцентує деморалізацію модерної людини суспільством, її дегуманізацію та очужіння. Адже епоха українських «м'ятежних геніїв» – це епоха Апокаліпсису, загибелі культури і переоцінки цінностей. Кость із «Образи» зауважує, що теперішня державна політика сприяє дегуманізації суспільства й інспірує витравлення людської душі («Людини нема – є автомат. Все обернути в машину! Геть душу! Уперто культивується огрубілість, насаджується спрощена психіка, викохуються дикунські смаки»).

Та глибше занурення у текст А. Любченка дає змогу переконатися, що корінь зла автор вбачав не лише в державній системі, але й у неоднозначній, гріховній людській природі (саме нею зумовлено суспільну несправедливість). Нехтування героя «Образи» Логосом, серцем, людською душею свідчить про початок зв'язку його з дияволом.

Намагаючись пристосуватися до нових умов радянського життя, самоідентифікуватися, Кость перетворюється на егоїстичного, бездушного типа, стає «провідником обивательства». Його слова не узгоджуються із власними вчинками. Герой береться довести, що не завжди «буття оперділює свідомість», адже часто буває навпаки, а тому «економіка – економікою, але ігнорувати надбудову, ігнорувати етику, естетику, мораль» [2, с. 198] не можна. Однак душа українського Фауста поступово з'їдається мефістофелівським началом, її безкінечні устремління вичерпуються при висушуванні болота повсякденності, матеріальному облаштуванні землі.

Перед Костем стоїть вибір: прийняти умови суспільства, підкоритися закону громадської думки, морального компромісу, станової ієрархії. А це для героя означає поступитися своїм витонченим внутрішнім світом. Розуміючи, що його почуття, неповторність духовних прагнень нікому не потрібні, незрозумілі, Кость не зміг протистояти руйнівному натискові антилюдяного світу, а тому духовно перероджується, стає потворною. Образ Костя є яскравим прикладом того, як раціо бере верх над почуттями, витісняє і духовні вартості, і «первісну» природу. Герой своїм життєвим орієнтиром обрав максимум «людина розумна», відкинувши при цьому максимум «людина добра», що інспірувало руйнування особистості. Такі погляди на життя асоціюються зі світовідчуттям людей не квітучої культури, а періоду її переходу у стан цивілізації.

А. Любченко акцентує втрату «одухотвореності» природи, яка з плином часу обертається і втратою «одухотвореності» самої культури – її однозначності. Остання перетворюється в досконалу, витончену, розвинуту техніку – цивілізацію: корисну, вигідну, але пусту, аморальну. Однак

А. Любченко переконаний, що людині загрожує не техніка, не цивілізованість, а небезпека криється в самій природі людини.

Автор «Образи» порушує актуальну проблему втрати моральних цінностей; головний персонаж твору духовно деградує, «обертається просто в технічне знаряддя, в буденний примітив» [2, с. 197]. Він стає одним із тих людей, спільність інтересів яких і «спільність відчужень силіміць збіглися на постаті Степана Марковича, як ґрунтовній, показній, принадній службовим рангом» [2, с. 199].

Цинізм і міщанський практицизм Костя виявилися повною мірою, коли перед ним постала загроза втратити роботу через значну грошову розтрату. Щоб порятувати себе, нищий духом міщанин керується лише «розумним розрахунком», а тому відверто вдається до продажу-куплі: Ніну посилає до Степана Марковича «ґарненько», «культурно», без зайвих церемоній попросити про допомогу. Адже мова йде про збереження матеріального комфорту, а тому Кость наказує дружині забути про «святу недоторканість своїх полтавських галушок» [2, с. 231]. Головне для нього – мета, а не засоби, отож і жіночу красу (сексуальне начало) він хоче просто використати задля збереження власного благополуччя.

У творі «Образ» А. Любченка носієм вітаїстичної сили й вольової цільності постає Ніна. Автор шукає можливостей відмолодження фаустівського духу на українському ґрунті і пов'язує його з жінкою. Це закономірно, адже саме жінка уособлює силу природи, виконуючи основну функцію життя – продовження людського роду. А тому з нею пов'язується тема молодості, народження людини нового покоління, відродження нації. Поза тим, героїня А. Любченка здійснює спробу вийти за межі свого статевого призначення (бути лише жінкою, матір'ю), намагається здобути духовну свободу, любов; у ній зростає воля, яка в поєднанні з розумом перетворює жінку на культуротворчу особистість, що не сліпо йде за своїми почуттями, а скеровує їх на організацію суспільного життя.

Образ Ніни пронизаний духом вітальності, волею до життя. Колишня повія, котра, бажаючи «суспільної ласки», свідомо пориває зі своїм минулим, репрезентує у творі А. Любченка естетично-художню парадигму «справжньої людини». Рушієм її життя, за словами самої героїні, є «одне незмінне, сильне, як сама спрага до життя, бажання: якнайкраще застосуватись до нової дійсності, якнайліпше виправдати свою роллю» [2, с. 186].

Автор моделює образ нової української жінки, що прагне духовного зростання й здійснює спробу бути перш за все другом, а не лише коханкою й матір'ю. Ніна сама, наскільки це від неї залежить, прагне збудувати своє щастя. Бажання «суспільної ласки» інспірує прогресивну трансформацію поведінки героїні.

Не обтяжена банальною міщанською мораллю, Ніна досягає здатності до перетворень й метаморфоз, у яких вона стає сама собою. Героїня керується принципом творчої розбудови можливостей життя й здійснює спробу реалізуватися у світі не лише як природна людина, але й як людина духовна. Цінностями для Ніни є те, що підсилює її віталістичну силу – і краса, і

молодість, і добродійність серця, і воля до життя, і мораль, і надія. Колись вона твердо вирішила покінчити із життям проститутки і тому прагне з допомогою волі згармонізувати в собі потреби природні і духовні, відмовившись від лицемірства.

Міркування А. Любченка про сутнісні сили життя і людини в системі цілого, у загальній картині світу і його еволюції співзвучні з філософською думкою Поля Рікера. Французький мислитель, інтегрувавши в собі різноманітний досвід людського існування, стверджував, що «цивілізація утворюється з варіантів людського вибору та домовленостей між людьми, причому більшою мірою пережитих і «пророблених», ніж продуманих, – з поточних цінностей ...» [3, с. 145], із примату духовності.

Автор «Образи» розглядає морально-філософський вибір людини також як конструктивний чинник для світобудови. Її героїня виявляє високу етичну настанову реалізуватися в теперішньому бутті як «справжня» людина. У Ніні прокинулося почуття власної гідності, що допомогло їй зробити єдино правильний вибір. Ілюстрацією тому є епізод, де вона, здавшись на вмовляння Кості, приходить на побачення до Степана Марковича. Більш прискіпливо глянувши на нього, героїня про себе відзначила уподібнення цієї людини до звіра: «... вперше за весь час почав танути, зникати злотавий серпанок, вперше з'явилися драглисті, опасисті складки підборіддя, замасніла обвисла похотлива губа. З ніздрів вихопились цілі кущики волосся, під очима виступили застарілі, цинамоново-синяві розпутні брижі, а в самих очах, там, у самій глибині вона вперше помітила відому вже їй грубо-звірячу хтивість. І ще раз мигцем глянувши на все обличчя, вона впізнала відому вже їй потвору, яку вона так ненавиділа, про яку й згадувати боялася ... І в цей час, сама не розуміючи, як воно сталося, Ніна підвела руку й з розмаху пустила її на опасисті щоки» [2, с. 234].

Героїня відстоює власну самість перед агресивним і руйнівним натиском епохи (що уособлюється в образі радянського обивателя Степана Марковича), яка вимагала від людини повної капітуляції. Ніна не поступається власними принципами – моралі справжньої людини й бунтує проти дисгармонії в ім'я внутрішньої рівноваги. Головним чинником подібного перетворення самої себе стає бажання, життєвий порив, воля.

Характерно також, що відчувши під своїм серцем дитину Костя, Ніна утверджується у правильності свого вибору. Світ розкривається для героїні у вигляді особливих цінностей, які існують *тільки для неї*. Нове життя, яке вона носила в собі, давало надію оновитися у своїй дитині (ця парадигма має архетипальну природу, оскільки, за Юнгом, дитина у міфах наділена функцією спасіння, посередництва й відмолодження завдяки тому, що символічно примиряє протилежності, з якими не справляється свідомість, творить «ентелехію» самості), досягти духовного зросту, і тому жінка заявляє про свою незалежність та право індивідуальної свободи.

Сила материнського інстинкту оберігає героїню від краху надії на самоздійснення. Життя переконало Ніну в тому, «що вона сама собі створила примітивну казочку, в якій до останнього моменту багатьох вважала з а

справжніх, а себе за близьку до справжніх» [2, с. 232]. Зміни, що відбуваються в житті героїні, включаючи кульмінаційну точку, її відродження, іпостась нової жінки, жінки-матері, нової людини взагалі, виступають як квінтесенція руху, відродження нації.

Повертаючи моральний закон до природних інстинктів і поєднуючи його з дискурсом екзистенціальним, автор тим самим акцентує основний зміст життя – продовження людського роду, рух уперед, цивілізаційний поступ. А. Любченко у своїй концепції художнього освоєння світу, осмислення буття приймає за відправну точку таку особистість, яка шукає виходу із абсурдного середовища і знаходить його у відчуженні од світу обивателів, зосередженні на своєму внутрішньому «я». Зусиллями власної волі його героїня надає життю сенсу й значущості.

У самій людській природі, фактурі її життя закладено алгоритм до вибору. Ніна робить свій вибір – а це чи не найголовніша характеристика людини, яка має надзвичайне значення для її внутрішнього й зовнішнього існування. Героїня бореться за своє право на індивідуальність і здобуває цільність, розриваючи зв'язки з ницим, бездуховним світом міщанства. Між продажністю, аморальністю, лицемірством і чесністю, людяністю, щирістю вона обирає останнє.

Висновки. У повісті «Образ» Аркадій Любченко апелює до тілесності у процесі творення української ідентичності. Проблему вибору письменник пов'язує не лише з моральними приписами, але й з природною суттю людини. Його герої у болісних шуканнях «справжньої людини» проєктуються на «вічні» інтерлітературні теми. Через окремо взяте людське життя у всьому комплексі його фізіологічних і психологічних чинників, автор пропонує оптимістично забарвлену модель українського буття, а через ланцюг окремих колізій на тлі суспільних перипетій 20-х років минулого століття – свій цілісний, універсальний образ України й ширше – універсальну картину світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2002. – 272 с.
2. Любченко А. Вибрані твори / А. Любченко ; передм. Л. Пізнюк. – К. : Смолоскип, 1999. – 520 с.
3. Рікер П. Історія та істина / Поль Рікер ; пер. с фр. В. Й. Шовкуна. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – 396 с.
4. Шпенглер О. Закат Європы / Освальд Шпенглер ; авт. вступ. статті А. П. Дубнов, авт. коментарієв Ю. П. Бубенков и А. П. Дубнов. – Новосибирск : ВО «Наука», Сибирская издательская фирма, 1993. – 592 с.

Стаття надійшла 10.09.2015 року